

УДК 378. 015. 311: 502/504]: 17. 035. 3

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-pmtp-2025-1-5>

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ІДЕАЛУ В ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Воловик Людмила Михайлівна,

кандидат географічних наук, доцент,
завідувачка кафедри екології, географії і методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0001-6914-4561

Чорноштан Тамара Миколаївна,

кандидат філософських наук, доцент,
директор
Яготинського інституту Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад “Міжрегіональна Академія управління персоналом”»
ORCID ID: 0009-0006-6414-3248

Статтю присвячено дослідженню теоретичних засад формування екологічної етики та екологічного ідеалу в здобувачів вищої освіти під час освітнього процесу; методам, засобам і прийомам досягнення етико-екологічного ідеалу, з'ясуванням причин та окресленню можливих шляхів вирішення цієї проблематики. Значну увагу приділено теоретико-практичному підходу до формування в сучасній молоді екологічної етики та екологічного ідеалу. Сучасний світ характеризується постійним загостренням екологічної кризи, проте головна причина не в збільшенні чисельності населення на планеті, не в інноваційно-технологічному розвитку всіх сфер діяльності людини, а в людських відносинах і цінностях, які мотивують людські рішення. У контексті цієї проблеми актуалізовано питання формування екологічної етики в здобувачів вищої освіти з огляду на екологічну ситуацію як в Україні, так й у світі. Теоретично проаналізовано основні положення та орієнтири екологічної етики та їх вплив на свідомість і поведінку людини в еколого-економічних системах. Розглянуто теоретичні засади та основні підходи до формування екологічної етики в здобувачів вищої освіти під час навчання з метою використання в подальшій професійній діяльності для забезпечення сталого (збалансованого) розвитку суспільства. Проаналізовано період становлення досліджень з етики й екології в науковій практиці та їх вплив на формування екологічної свідомості населення. Розглянуто формування екологічних знань як важливого чинника вирішення екологічних проблем, що набувають нового наукового статусу, особливо тих, що регулюються філософськими, світоглядними та управлінськими принципами.

Розглядаються теоретико-методичні засади формування в здобувачів освіти фундаментальних поглядів, що визначають сучасний стан природи. Представлено коротку історію екологічної етики та ціннісний потенціал екологічних мотивів.

Підкреслюється важливість усвідомлення здобувачами вищої освіти об'єктивності законів функціонування довкілля та необхідності збереження різноманіття природи, особистої причетності до розв'язання екологічних проблем, переконання в необхідності свідомого регулювання потреб і споживання, формування практичних навичок з питань екологічно безпечної та компетентної взаємодії з природою.

Обґрунтовано доцільність запровадження освітніх компонентів у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування в освітньо-професійних програмах підготовки фахівців у закладах вищої освіти з метою формування екологічної компетентності та еколого-етичних цінностей на основі історичного й філософського досвіду взаємовідносин людини і природи, свідомих екологічних мотивацій, формування навичок та моделей поведінки, безпечних для довкілля й здоров'я суспільства.

Ключові слова: екологічне мислення, екологічний ідеал, екологічна етика, освітній процес.

Volovyk Liudmyla, Chornostan Tamara. Formation of environmental ethics and environmental ideal among applicants for higher education

The article is devoted to the study of the theoretical foundations of the formation of environmental ethics and environmental ideal among applicants for higher education during the educational process; methods, means and

methods of achieving the ethical and ecological ideal, finding out the reasons and outlining possible ways to solve this problem. Considerable attention is paid to the theoretical and practical approach to the formation of modern youth environmental ethics and environmental ideal. The modern world is characterized by a constant aggravation of the ecological crisis, but the main reason is not the increase in the population on the planet, not in the innovative and technological development of all spheres of human activity, but in human relations and values that motivate human decisions.

In the context of this problem, the issue of formation of environmental ethics among applicants for higher education is actualized, taking into account the environmental situation both in Ukraine and in the world. The main provisions and guidelines of ecological ethics and their influence on human consciousness and behavior in ecological and economic systems are theoretically analyzed. The theoretical principles and basic approaches to the formation of environmental ethics among applicants for higher education during their studies are considered in order to be used in further professional activities to ensure sustainable (balanced) development of society.

The period of formation of research on ethics and ecology in scientific practice and their influence on the formation of environmental consciousness of the population is analyzed. The formation of environmental knowledge as an important factor in solving environmental problems that acquire a new scientific status, especially those regulated by philosophical, ideological and managerial principles, is considered.

Theoretical and methodical principles of formation of fundamental views among applicants for education, which determine the current state of nature, are considered. A brief history of environmental ethics and the value potential of environmental motives are presented. The importance of higher education applicants awareness of the objectivity of the laws of environmental functioning and the need to preserve the diversity of nature, personal involvement in solving environmental problems, the belief in the need for conscious regulation of needs and consumption, the formation of practical skills on environmentally safe and competent interaction with nature.

The expediency of introducing educational components in the field of ecology, environmental protection and balanced nature management in educational and professional programs for training specialists in higher education institutions in order to form environmental competence and ecological and ethical values based on the historical and philosophical experience of the relationship between man and nature, conscious environmental motivations, formation of skills and models of behavior that are safe for the environment and the health of society.

Key words: ecological thinking, ecological ideal, ecological ethics, educational process.

Вступ. ХХІ століття характеризується ще більшим загостренням екологічної ситуації на планеті. Людство зіткнулося із чисельними глобальними проблемами, від вирішення яких залежить його подальший розвиток. Сучасну глобальну екологічну ситуацію можна схарактеризувати як серйозну кризу, під впливом якої на перший план виходять цінності життя й пошук нових шляхів виживання.

Для подальшого розвитку взаємодії в системі «людина – природа» екологічну культуру мають опанувати не лише ті, хто безпосередньо стикається з природою та її багатствами, а й ті, хто працює в різних сферах людської діяльності. Однією з причин екологічної кризи є орієнтація суспільства на постійне зростання матеріального споживання завдяки природним ресурсам. «Якщо коріння кризи криється в бездумних споживацьких інтересах людини, то врятувати природу можна через моральну стриманість і духовне збагачення» [8].

Обмеження матеріальних потреб і споживацьких прагнень є першочерговою умовою виживання людства. Тому, на наш погляд, формування ціннісної бази екологічної етики (етики життя) є одним із підходів до виживання людства. Сьогодні потрібен інший освітній підхід, який би формував нову мораль, нову етику, засновану на індивідуальних цінностях, адаптації людини до навколишнього середовища й повазі до всіх живих істот. Така етика може бути створена на основі ідеалу поваги до природних систем.

Новий статус екологічного знання показує, що загрози життю людини є пріоритетом у формуванні наукової системи уявлень про ноосферу (сферу, у якій людина безпосередньо взаємодіє у своїй діяльності), яка поєднує знання про біосферу, з одного боку, і знання про соціальні процеси – з іншого.

Екологічні знання мають стати важливим чинником переосмислення проблеми єдності біосфери, небіосфери, суспільства і людини, формування нової світоглядної ідеології. Криза у відносинах між людиною і природою наближається до глобальної екологічної катастрофи.

«Дедалі більша нагальність вимагає ухвалення відповідних управлінських рішень у глобальному масштабі, які призведуть до розв'язання конфлікту між людиною і навколишнім середовищем» [9].

Нова наукова парадигма відрізняє екологічне знання від інших знань і надає йому пріоритет у міждисциплінарних дослідженнях. Екологічні знання містять не лише економічні, політичні та соціальні аспекти екологічної кризи, а й морально-етичні аспекти.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням формування екологічної етики та екологічного ідеалу присвячені сотні праць зарубіжних та вітчизняних дослідників. У 1982 році Генеральна Асамблея ООН затвердила Всесвітню хартію природи. Хартія стала першим міжнародним документом, який наголосив на необхідності визнання існування всього живого.

Засновниками екологічної етики були американський еколог і захисник природи Ольдо Леопольд (1887–1948), який присвятив свої праці формуванню основних концептуальних положень екологічної етики, або, у його авторському трактуванні, «етики землі» [3], та німецький лікар і філософ Альберт Швейцер (1875–1965) [5].

Своєю концепцією етики благоговіння перед життям А. Швейцер заклав етичні та моральні основи для розвитку суспільства, спрямованого на захист біологічного різноманіття і життя на Землі загалом. Основна праця Леопольда, «Календар округу Сенд», опублікована в 1949 році після смерті автора, тоді як інші його роботи побачили світ у 1953 році під назвою «Кругова річка» [3]. У цих працях О. Леопольд розвинув свої погляди на екологію, екологічну етику (етику землі) та естетику.

Вагомий внесок у дослідження концепції екологічно сталого розвитку зробило подружжя Д. Меддоуз та Д. Л. Меддоуз [4]. Вони дослідили фізичні межі економічного зростання та моделювали різні сценарії майбутнього розвитку людства відповідно до обраної ними концепції трансформації суспільного розвитку.

Й. Хубер [2] запропонував концепцію екологічної модернізації, розглядаючи шляхи вирішення екологічних проблем через упровадження передових та екологічно чистих нових технологій.

Дослідженню екологічної етики присвячені праці також вітчизняних науковців, зокрема С. Михайлюка [9], який вивчав аксіологічні основи екологічної етики, та В. Бореяка [6], що досліджував розвиток екологічного світогляду та екологічної етики.

На думку М. Б. Турчин, вивчення екології набуває нового наукового статусу, і наука далеко не обмежується біологічними характеристиками класичної. На сьогодні екологія є наукою, у якій поєднується філософсько-світоглядні, ідеологічні дослідницькі засади моніторингу стану довкілля [13].

Не менш важливим напрямом є дослідження взаємозалежності економічного розвитку та навколишнього середовища, що дає змогу збалансувати інтереси економічної та екологічної систем і забезпечити довгостроковий суспільний розвиток.

Питання екологічної безпеки висвітлені в працях відомих науковців-географів: Л. Руденка, Є. Маруняк, С. Лісовського та ін. [10].

В. Шевчук та В. Черняк [14] дослідили концептуальну модель методів трансформації суспільного розвитку й економічних перетворень з урахуванням наявних ресурсів, технологічної та кваліфікаційної бази, природних, географічних і кліматичних умов, знань та інтелекту.

Мета статті – схарактеризувати теоретичні та практичні засади формування екологічної етики та екологічного ідеалу в здобувачів вищої освіти під час освітнього процесу.

Матеріали та метод. Для реалізації мети в дослідженні використовували такі загальнонаукові методи дослідження: емпіричні (спостереження, опис) та теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, пояснення, класифікація тощо), а також системний, конкретно-соціологічний. Застосовано практичні методи, засоби та прийоми формування в здобувачів освіти екологічної

етики під час освітнього процесу в контексті цілей сталого розвитку, ураховуючи результати наукових праць з цієї тематики українських та зарубіжних учених.

Результати. У результаті введення Е. Геккелем у науковий обіг поняття й дисципліни «екологія», відновився інтерес до різних територіальних груп і спільнот, а природні екосистеми стали вивчати в контексті людських спільнот, які їх використовують.

У подальшому розвитку знання про екологію набуває значення в контексті взаємин людини з природною сферою існування та розробляє низку актуальних проблем щодо охорони навколишнього простору.

Однак, перш ніж наука сформувала екологічну доктрину, її наукові дослідження пройшли тривалий період становлення. Наприкінці XIX – на початку XX століть важливим кроком до сучасного розуміння екології стало впровадження принципів системності терміна «екосистема».

З метою формування екологічної етики та екологічного ідеалу в здобувачів вищої освіти, зокрема в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі та Яготинському інституті Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад “Міжрегіональна Академія управління персоналом”» в освітньо-професійні програми введено освітні компоненти «Екологія», «Геоєкологія», «Екоосвітня діяльність», «Екологічна етика».

Для практичного застосування теоретичних знань студентів з екології, екоосвітньої діяльності освітніми програмами передбачено навчально-польові практики, які сприяють формуванню в студентів екологічної грамотності, фахових компетентностей під час проведення екологічних досліджень та камеральної обробки зібраних матеріалів.

Практики з екології, геоєкології, екоосвітньої діяльності проводять на базі природних ландшафтів Дніпра (урочище Бучак), Карпатського регіону (Лазещина), Словечансько-Овруцького кряжу із залученням фахівців вітчизняних науково-дослідних установ, з якими є угоди про співпрацю.

Питання екологічної освіти, формування екологічної етики задекларовані низкою державних документів. У Концепції екологічної освіти України зазначено, що шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту.

Екологічна освіта на порозі третього тисячоліття стала необхідним складником гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання та інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців названо в програмних документах найвищого міжнародного форуму XX сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу та сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на XXI сторіччя»).

Згідно з концепцією, екологічна освіта має бути спрямована на всі вікові групи, професійні та соціальні верстви населення й ґрунтуватися на принципах системності, безперервності, поєднання високих професійних екологічних знань з високими моральними цінностями та формування екологічного мислення.

Екологічна освіта досягається крок за кроком шляхом надання освітніх, батьківських та розвивальних знань, що базуються на розумінні сучасних екологічних проблем.

Взаємовідносини між людським суспільством і природою (не насильство, а гармонійне співіснування з природою) на основі нових стандартів оцінки, а також виховання громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості та культури має стати одним з головних інструментів вирішення дуже серйозних екологічних та соціально-економічних проблем, що стоять сьогодні перед Україною.

Сучасна екологічна освіта – це безперервний комплекс заходів з формування екологічного світогляду, екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств і соціальних груп сус-

пільства. Екологічна освіта – це процес набуття комплексу знань про закономірності функціонування всіх живих організмів, життя, роль людини у збереженні довкілля, а також професійних знань і навичок, необхідних для екологічного виховання й розвитку та збереження довкілля.

З ускладненням соціальних відносин у людському суспільстві виникла потреба визначити моральні норми щодо певних сфер життя, зокрема й щодо відносин з природою. Так сформувалися різні галузі прикладної етики, однією з яких є екологічна.

Екологічна етика – це наука, яка вивчає взаємодію людини з навколишнім середовищем і розробляє ставлення до природи та принципи збереження біорізноманіття.

Основна функція екологічної етики – зламати старі стереотипи споживацького ставлення до природи, відмовитися від негуманних методів природокористування й вести людство до розвитку нового погляду на навколишнє середовище, у якому людина й природа можуть співпрацювати.

Згідно з екологічною етикою, усі живі істоти мають моральні права, оскільки вони володіють усіма характеристиками життя і є живими. Права природи – це норми справедливого ставлення людини до природи, коли людина й природа є моральними партнерами. Люди повинні визнавати і захищати права природи. Основою екологічної етики є такі принципи: збереження природи, цінності природи, поваги до природи, відповідальності, збереження біорізноманіття.

Формування екосвідомості та екокультури є відповіддю на сучасні виклики в соціальних і природних системах, спричинені господарською діяльністю людства.

Висновки. Екологічна етика повинна пробуджувати совість людей, змушувати їх ухвалювати правильні рішення, допомагати їм розуміти етичні та екологічні проблеми, спонукати їх прагнути до екологічних ідеалів.

Екологічний ідеал – це суспільство, у якому добробут організмів та екосистем досягається одночасно із задоволенням людських потреб. Люди повинні не лише дбати про власні інтереси, а й вести такий спосіб життя, який дає змогу біологічним спільнотам існувати безперешкодно. Першим кроком на шляху до екологічного ідеалу є внутрішня зміна наших моральних переконань, поглядів, моральних цінностей і способу життя.

Спираючись на досвід європейських країн, необхідно забезпечити здобувачам освіти можливість контактувати з навколишнім середовищем для вивчення живих організмів у їхньому природному середовищі існування; сприяти формуванню екологічно безпечних способів поведінки та діяльності в природі; формувати знання про єдність людини, природного середовища й суспільства; надати можливість кожному брати участь у вирішенні проблем, формувати розуміння взаємозв'язку між локальними та глобальними екологічними проблемами.

Отже, формування екологічної етики та екологічного ідеалу в здобувачів вищої освіти є важливим складником якісного освітнього процесу закладів вищої освіти.

Література:

1. Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. & Martinez-Alier, J. What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values*. 2010. Vol. 22. P. 191–215.
2. Huber, J. Ecological modernization. Away from scarcity, soberness and bureaucracy. *Technologie en milieubeheer*. Den Haag: SDU, 1991. URL : <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003061069-6/ecological-modernization-beyond-scarcity-bureaucracy-joseph-huber> (дата звернення 15.10.2024)
3. Leopold O. Round river. - NY: Oxford Univ. Press, 1966. 226 p
4. Medouz, D., Randers, Y. & Medouz D. L. Limits to growth. The 30-years update. London : Earthscan, 2007. 342 p. URL: <https://www.peakoilindia.org/wp-content/uploads/2013/10/Limits-to-Growth-updated.pdf> (дата звернення 23.12.2024)
5. Schweitzer A. Das Ethik in der Hoherentwicklung des menschlichen Denkens.-Frankfurt URL: <https://meiner.de/autoren/albert-schweitzer-a01> (дата звернення 12.01.2025)

6. Борейко В. Прорив в екологічну етику. *Український ботанічний журнал*. 2007. № 2. С. 326–332
7. Єрмоленко А. М. Екологічна етика: проблеми обґрунтування філософія. *Практична філософія*. 2003. № 3. С. 133–138.
8. Кряж І. В. Особливості репрезентації в свідомості відношень «людина-природа» : дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 1995. 166 с.
9. Михайлюк С. Я. Аксиологічні основи екологічної етики : автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.07 Київ, 2006. 18 с
10. Рихліцька О. Д. Екологічна етика: проблема цінностей. *Філософські науки*. 2011. Випуск 57. С. 23.
11. Руденко Л. Г., Лісовський С. А., Маруняк Є. О., Голубцов О. Г., Дронова О. Л., Мозговий А. А., Чехній В. М., Фаріон Ю. М., Варуха А. В. Аналіз стратегій регіонального і місцевого розвитку України на шляху досягнення «Цілей 2030». *Український географічний журнал*. 2022. № 1 (117). С. 1–10.
12. Синякевич І. М. Екологізація суспільного розвитку як інструмент подолання екологічних загроз. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 14–20.
13. Турчин М. Б. Екологічна етика у парадигмі постмодернізму : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2014. 18 с.
14. Шевчук В. Я., Черняк В. К., Ковальчук Т. Т., Педан М. П., Панков О. І. Розвиток заради порятунку : монографія. Київ : Геопринт, 2016. 227 с.

References:

1. Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. & Martinez-Alier, J. (2010). What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values*, Vol. 22. P. 191–215 [in English].
2. Huber, J. (1991). Ecological modernization. Away from scarcity, soberness and bureaucracy. *Technologie en milieubeheer*. Den Haag: SDU, 1991. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003061069-6/ecological-modernization-beyond-scarcity-bureaucracy-joseph-huber> (дата звернення 15.10.2024) [in English].
3. Leopold, O. (1966). *Round river*. - NY: Oxford Univ. Press, 226 p. [in English].
4. Medouz, D., Randers, Y., & Medouz D. L. (2007). Limits to growth. The 30-years update. London : Earthscan, 342 p. Retrieved from: <https://www.peakoilindia.org/wp-content/uploads/2013/10/Limits-to-Growth-updated.pdf> (дата звернення 23.12.2024) [in English].
5. Schweitzer, A. (1955). *Das Ethik in der Hoherentwicklung des menschlichen Denkens*.-Frankfurt [Ethics in the Higher Development of Human Thought.-Frankfurt]. Retrieved from: <https://meiner.de/autoren/albert-schweitzer-a01> (дата звернення 12.01.2025) [in German].
6. Boreiko, V. E. (2007). Proruv v ekolohycheskuiu etyku [Breakthrough in Environmental Ethics:]. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*, 2, 326–332 [in Ukrainian].
7. Yermolenko, A. M. (2003). Ekolohichna etyka: problemy obgruntuvannia filosofii [Environmental ethics: problems of substantiation philosophy]. *Praktychna filosofii*. 3, 133–138 [in Ukrainian].
8. Kriazh, I.V. (1995). Osoblyvosti reprezentatsii v svidomosti vidnoshen «liudyna-pryroda» [Peculiarities of representation in the consciousness of «man-nature relations»]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Mykhailiuk, S.Ya. (2006). Aksiolohichni osnovy ekolohichnoi etyky [Axiological foundations of ecological ethics]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Rykhlytska, O.D. (2011). Ekolohichna etyka: problema tsinnosti [Environmental ethics: the problem of values]. *Filosofski nauky*. 57, 23. [in Ukrainian].
11. Rudenko, L.H., Lisovskyi, S.A., Maruniak, Ye.O., Holubtsov, O.H., Dronova, O.L., Mozghovyi, A.A., Chekhniy, V.M., Farion, Yu.M., & Varukha, A.V. (2022). Analiz stratehii rehionalnoho i mistsevoho rozvytku Ukrainy na shliakhu dosiagnennia «Tsilei 2030» [Analysis of regional and local development strategies of Ukraine on the way to achieving the “2030 Goals”]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*. 1 (117), 1–10 [in Ukrainian].
12. Syniakevych, I. M. (2011). Ekolohizatsiia suspilnoho rozvytku yak instrument podolannia ekolohichnykh zahroz [Greening of social development as a tool for overcoming environmental threats]. *Rehionalna ekonomika*. 4, 14–20 [in Ukrainian].
13. Turchyn, M.B. (2014) Ekolohichna etyka u paradyhmi postmodernizmu [Environmental ethics in the paradigm of postmodernism]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Shevchuk, V.I., Cherniak, V.K., Kovalchuk, T.T., Pedan, M.P., & Pankov, O.I. (2016). Rozvytok zarady poriatunku: monohrafiia [Development for salvation: a monograph]. Kyiv [in Ukrainian].